

Рајна ДРАГИЋЕВИЋ
Филолошки факултет, Универзитет у Београду
rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

О НЕКИМ ПИТАЊИМА ТВОРБЕНЕ МОТИВАЦИЈЕ

1. Увод. Творбена мотивација твореница понекад може изгледати прозирно. Тако је, на пример, за онога ко има елементарна знања о творби речи у српском језику јасно да *лисџић* потиче од мотивне именице *лисџ* и да је изведен деминутивним суфиксом *-ић*. Прозирна је и семантика те именице – *листић* је деминутив (и хипокористик) именице *лисџ*. Није тешко одгонетнути да је именица *саборац* настала додавањем префикса *са-* на именицу *борац* и да означава *сарадника, оруђа у заједничкој борби*. Лакоћа којом се могу реконструисати структура и значење оваквих прозирних деривата може бити заводљива, што отежава анализу мотивације неких деривата чија структура није толико видљива простом, површинском анализом.

Овај рад посвећен је неким проблемима у одређивању творбене мотивације и правилном приступу структури и значењу једног типа твореница у руском, српском и другим словенским језицима.

Два ѝрисџуџа сџрукџури једноџ дериваџа

2. ДЕРИВАТ КАО ИЗОЛОВАНА ЛЕКСЕМА. За философа М. Хајдегера (1927), руско *событие* исто је што и *сајосџојање*. То је *биџије* (постојање) у заједништву са чим другим, јер је и *свеџ* у ствари *са-свеџ*, свет који делимо са другима.

2.1. На сличан начин размишља и философ Ч. Копривица (2020), који своју философску концепцију аргументује, између осталог, пореклом ове речи: „А что нам говорит этимология? Тот факт, что событие произошло, указано этимологически-мнемоническим сходством слов

«событие» и «бытие», которые могут быть описаны «тождеством»: событие = со + бытие. Событие, так сказать, должно быть соединено с чем-то, что, как сущее, уже стало «делом» бытия» (Копривица 2020: 5).

2.2. Има и лингвиста који, као споменути филозофи, порекло именице *событие* тумаче као спој префикса *со-* и именице *бытие*, а то се препознаје кроз начин на који је она дефинисана. У речнику В. Даља читамо овакву дефиницију: *событность кого с кем, чего с чем, пребывание вместе и в одно время; событность происшествий, совместность, по времени, современность. Событные происшествия, современные, в одно время случившиеся.*

3. ДЕРИВАТ КАО ЈЕДИНИЦА ДЕРИВАЦИОНОГ ГНЕЗДА. На први поглед, ако се лексеми *событие* приступи као изолованој твореници, ако се њеној творбеној мотивацији не приђе с увидом у односе између деривата који сачињавају деривационо гнездо којем она припада и ако се занемаре законитости деривационог понашања лексема и њихово регуларно, па зато и предвидљиво, деривационо уланчавање, другим речима, ако се осмотри само површински видљива структура ове префиксалне именице, могло би се констатовати да је именица *событие* заиста настала додавањем префикса *со-* на именицу *бытие*.

3.1. В. В. Виноградов (1999) објашњава, међутим, да је именица *событие* настала од глагола *сбытися*, који је у руски језик ушао из старословенског језика. Тако је добијена лексема *сбытие*, а у староруском језику потврђене су варијанте *сбытие* и *событие*. Значење овог деривата гласи *оно што се збило, догодило, догађај, случај*.

3.2. И руски речници указују на значење засновано на глаголском пореклу ове именице. У речнику С. И. Ожегова и Н. Ј. Шведове наводи се ова дефиниција: *то что произошло, то или иное значительное явление, факт общественной, личной жизни: историческое событие, неожиданное событие, международные события*. Сличну дефиницију ове именице проналазимо и у речнику Ушакова и у другим руским речницима. Чак и у Даљевом речнику, у оквиру речничког чланка глагола *сбывать*, *событие* се дефинише као дериват тог глагола: *все что сбылось, сталося, сделалось, случилось; случай, происшествие*.

3.3. У српском језику именици *событие* највише одговарају архаичне именице *збишње* и *збиће*, које су регистроване у Речнику САНУ. Потврђена је и застарела именица *збившество*, а у савременом српском језику користи се углавном само глаголска именица *збивање*.

Збиће се у Речнику САНУ дефинише као *збивање, догађање; оно што се збило, догађај, доживљај: Причај мени јојасније твоје збиће нечувено!* (Његош).

И за именице *збишње* и *збившество* има потврда: *Рейке су очи што ће дозрети моћи збишња жива што будућности скрива* (Змај). Ова

књиџа носи не измишљена којекаква зановештања, но истиниџа збивше-сџва (Герасим Зелић). Електронски корпус савременог српског језика потврђује неколико експресивних употреба именице збиџије, нпр.: *Ко ће, ако не ми, мислиџи на херојску и космичку будућност земље Србије, на збиџија са есџраде која је врхунац наших духовних ваздиџнућа.*

На основу типичних дефиниција глагола у српским граматикама рекло би се да збивање представља догађаје у природи над којима човек нема утицај (*џрмљавина, севање, разведравање*), али електронски корпус савременог српског језика потврђује да збивање у српском језику значи догађај (баш као и *событие* у савременом руском језику), али је карактеристична по томе што се ретко користи у једнини: збивања на *џржиџиу, кулџурно-умейничка збивања, друџивена збивања, збивања око реконџрукције Владе, косовска збивања, раџна збивања, збивања на Киџру, сџорџска збивања, у ценџру збивања* итд.

4. ВАЖНОСТ ОДРЕЂИВАЊА МЕСТА ДЕРИВАТА У ДЕРИВАЦИОНОМ ЛАНЦУ. Дефиниције у речницима, а и примери употребе, јасно указују на чињеницу да именице збиџије / збиће / рус. *событие* нису настале спајањем префикса *с-* и именице биџије / биће / *бытие*, већ потичу од глагола збиџи (*се*), а деривациони ланац изгледа овако:

биџи → *с-* + *биџи* → збиџи (*се*) → збиваџи (*се*) → збивање;
биџи → *с-* + *биџи* → збиџи (*се*) → збиџије / збиће.

Овај деривациони ланац заснован је на низу творбених операција које се регуларно понављају и у мноштву других случајева. Глаголске именице добијају се и од имперфективних и од перфективних префиксалних глагола. На пример:

џрчаџи → *џреџрчаџи* → *џреџрчаваџи* → *џреџрчавање*;
леџеџи → *џрелеџеџи* → *џрелеџање*.

Код глагола од којих постоје трпни придеви, а то су углавном прелазни глаголи, творбени образац подразумева још једно место у ланцу, а то је место за трпни придев:

дубиџи → *удубиџи* → *удубљен* + *-је* → *удубљење*

По истом моделу настале су и именице *џоџубљење, џосџављење, саџрешење, удружење, уџемељење* итд. Недовољно пажљив аналитичар за све ове лексеме могао би рећи да су настале спајањем префикса и именице: *џо-* + *џубљење, у-* + *дружење, у-* + *џемељење* итд. Ако је *событие* настало као спој *со-* + *бытие*, онда је и сагрешење настало као спој *са-* + *џрешење*, а такво тумачење није, наравно, тачно.

Два њрисијуја семантици деривата

5. ДЕРИВАТ КАО ИЗОЛОВАНА ЛЕКСЕМА. Након формалне анализе именице *событие* (*збијије/збивање*) даћемо осврт и на њено значење. Философи, уверили смо се, сматрају да префикс *c(a)*- уноси у именицу *событие* значење сједињавања, спајања са нечим.

6. ДЕРИВАТ КАО ЈЕДИНИЦА ДЕРИВАЦИОНОГ ГНЕЗДА. Да би се правилно разумело значење творенице, баш као и за правилно тумачење њеног порекла, потребно је сместити је у њено деривационо гнездо и осмотрити је са становишта позиције у систему, а не изоловано. То значи да је и за тумачење семантике, као и за тумачење творбе, важно осврнути се на порекло ове именице.

Пошто је у питању глаголска именица која је постала од префиксалног глагола, она је, и формално и семантички, на себе превукла и глаголски префикс. Глаголски префикс *c(a)*- заиста може имати значење спајања, што је у шестотомном Речнику МС наведено као секундарно значење: **2.а.** *саставиџи, скуџиџи на једном месџу, сабраџи*: саставити, с(а)купити, свезати, скопчати.¹ Због тога не чуди што се некоме ко нема увид у положај лексеме *событие* у систему учинило да префикс *c(a)*- има значење сједињавања у овој именици. Међутим, *збивање* (или *событие*) јесте резултат глагола *збиџи се* и значи, као што је наведено у овом раду, *оно џио се збило, дођађај, случај*. У Речнику МС, то значење префикса *c(a)*- обележено је ознаком **3.б.**: *сврџиџи радњу или сџање исказано основним глаголом*: збунити, згазити, сашити, сковати, скувати итд. И управо то значење свршености, резултата, доведености до краја носи и именица *событие*. Насупрот томе, философи које смо споменули, у њој виде динамику, садејство, дијалектички саоднос нечега с оним што јесте, што постоји.

Најпрецизније је у српској лингвистици значење префикса *c(a)*- које региструјемо у именици *збијије/збиће* објаснила И. Грицкат (2020). Она сматра да овај префикс има значење терминираниости, блиске или једнаке са чистом перфективношћу. Глаголи који не могу имати суштинску терминираниост не прихватају префиксацију помоћу *c(a)*-. Занимљиво је мишљење И. Грицкат да значење терминираниости проистиче из значења састављања, скупљања, конвергенције, сажимања, дакле, управо из оног значења које су неки аутори неопрезно везали за префикс именице

¹ Примарно значење је енантисемично у односу на ово: **1.а.** *одрвоџиџи од чеђа*: садерати, здерати, с(а)прати, згулити; б. *удаљџиџи, уклониџи с каквођ месџа, џоложаја*: скинути, збацити, свргнути. Енантисемија је способност лексеме (или неке друге језичке јединице која поседује значење) да у оквиру своје полисемантичке структуре развије два супротстављена значења (исп. Драгићевић 2010: 270).

событие.² Глаголи као *сїознаїи*, *сїоменуїи* упућују на закључак да се префикс додавао на већ префиксирани глаголе у циљу потцртавања њихове свршености. Закључак Ирине Грицкат (2020: 324) гласи да је префикс *с(а)*- очигледно већ у давним епохама почео да своди и да утврђује своју значењску службу у једном недвосмисленом правцу. Помоћу тог префикса долазило се, у крајњем исходу, до глаголског садржаја финализације. Као општу семантику овог глаголског префикса Ирина Грицкат издваја значење „довођење до циља”, и баш ту семантику недвосмислено носи *событие*.

На основу ових размишљања Ирине Грицкат (које потврђује и И. Клајн 2002: 280–281), запажамо да и мотивни глагол *збиїи се* / *збиваїи се* носи у себи семантику терминираниости, а она још јаче долази до изражаја у значењу глаголске именице која већ сама по себи означава резултат радње. Нема никакве динамике у именици *событие* коју запажају философи, никаквог припајања, саодноса, већ чисте довршености, уобличености, доведености до крајње тачке, заокружености. „Када би постојало, **свлажїи* би значило ’покварити прекомерним влажењем’, **сїе҃лаїи* – ’потпуно уништити пеглањем, да се и не препозна’” (Грицкат 2020: 324). Тако и *збиїи (се)* не допушта да је радња остала недовршена ни у једном свом делу. Није остављен простор да се бар у неком сегменту испољи нешто непознато, ново. Збило се и ни на један начин се на то више не може утицати, а садржај тога што се збило, што је запечаћено и непроменљиво, називамо *збиїијем* / *збивањем* / *событием*.

7. КА СИСТЕМСКОМ ПРИСТУПУ ТВОРБИ РЕЧИ. Ова кратка расправа има за циљ да укаже на важност проматрања творбене мотивације деривата у оквиру односа који се успостављају у његовом деривационом гнезду, као и у контексту творбених образаца карактеристичних за творбenu категорију у коју твореница спада. Анализа изолованог деривата, без узимања у обзир деривационе мреже јединица и њихових односа, може довести до нетачних закључака у вези са структуром деривата, а затим и у вези са његовим значењем. Важно је запазити да неправилно тумачење порекла творенице води и ка неразумевању њеног значења.

Порекло и значење деривата може збунити научнике, али још већи проблем лежи у чињеници да се у интерпретацији твореница грешни и у свакодневној употреби језика, што је посебно опасно за говорнике словенских језика, у којима највећи део лексичког фонда сачињавају

² Посебна је тема, у коју нећемо залазити у овом раду, да је и семантика глагола *збиїи (се)* / *збијаїи (се)* [уп. *сабиїи (се)* / *сабијаїи (се)*], који значи *набиїи*, *сабиїи*; *сажеїи*; *сїтесниїи*; *҃руїисаїи (се)*, заснована на значењу спајања, сажимања, скупљања, коју носи префикс *с(а)*-. Глаголе *збиїи (се)* = *до҃годиїи се* и *збиїи (се)* = *сабиїи (се)* не треба разумети ни као хомониме, а ни као два значења једне лексеме. То су два глагола потекла из истог изворишта, али представљају две засебне лексичке јединице. Не спадају у хомониме јер су значењски повезани.

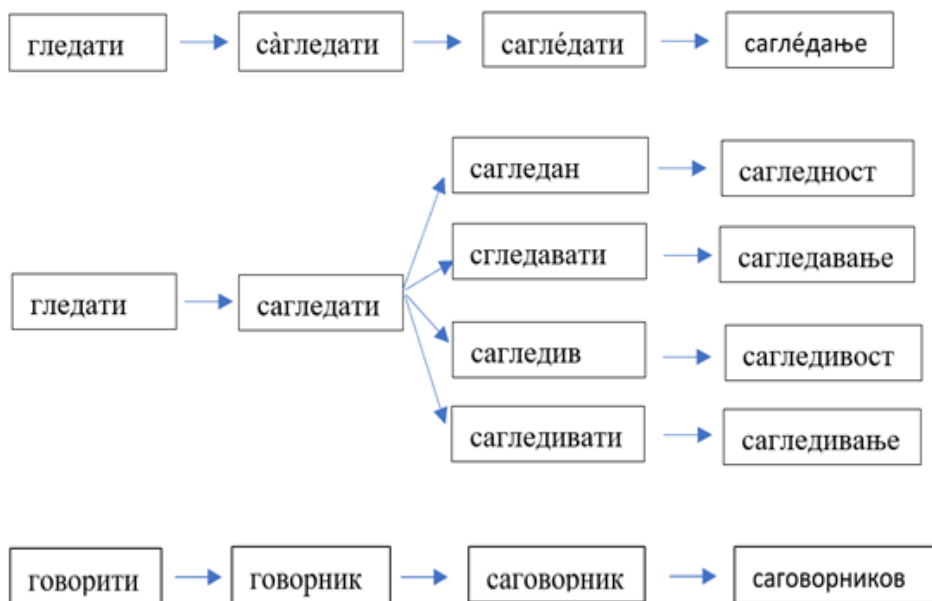
деривати. Према томе, правилно тумачење структуре и значења твореница спада и у језичку културу и зато се мора неговати и у школском систему.

Предлог за унапређивање наставе творбе речи (а напредак у настави би свакако утицао и на напредовање науке о творби речи) био би другачији приступ овој области у граматицима, као и у другим језичким приручницима и уџбеницима. Суштина тог другачијег приступа била би у томе да се творба речи представља као систем. У досадашњим српским граматицима (а, колико нам је познато, и у већини граматика у којима се описују други језици), деривати су распоређени према творбеном начину (изведенице, сложенице, префиксално-суфиксалне изведенице итд.), а у оквиру поделе на творбене начине, сврстани су или према значењу (нпр. именице које означавају лица / место / оруђа итд.) или према творбеном форманту (нпр. именице на *-ач* / *-иџ* / *-ар* итд.). Овоме се нема шта приговорити јер се и на тај начин указује на творбену системност, на класе речи које настају према истим моделима, истим творбеним формантима и имају блиско значење. Међутим, када се установи да је, на пример, именица *учиџиџ* настала додавањем суфикса *-иџ* на творбену основу мотивног глагола *учиџи*, не би се смело зауставити на том творбеном кораку, већ би требало представити творбени ланац у целини.

Дакле, у граматицима би се морао износити творбени потенцијал деривата за даља творбена уланчавања. Није добро што се у нашим приручницима аутори најчешће заустављају на деривату као производу једног творбеног акта и тиме се корисници приручника онемогућавају да упознају и схвате творбене обрасце. Тако би се, на пример, поглавље о именицама које означавају лица морало завршавати потпоглављем о даљим творбеним процесима у које могу ступати именице које означавају лица. Тек тако би се системски описала творба речи.³

Велику помоћ и подршку управо описаном системском приступу могао би да пружи *Семантичко-деривациони речник*, у којем су већ описани творбени обрасци лексема у вези са деловима тела човека, органима, стањима, радњама, особинама. Пошто те лексеме имају богата деривациона гнезда, њиховим описом представљени су у овом речнику многи творбени обрасци у српском језику. Као пример вишеструких творбених могућности глаголске деривације, управо с префиксом *с(а)-*, наводимо деривате глагола *гледаџи* и *говориџи* који су обрађени у овом речнику.

³ Овакав приступ творби речи почео је да се развија у четвртном издању *Норамативне граматичке српског језика* (у штампи).

Творбени ланац $\bar{г}л\bar{е}д\bar{а}т\bar{и} \rightarrow са\bar{г}л\bar{е}д\bar{а}т\bar{и} \rightarrow са\bar{г}л\bar{е}д\bar{а}в\bar{а}т\bar{и} \rightarrow са\bar{г}л\bar{е}д\bar{а}в\bar{а}ње$ исти је онај као $\bar{б}и\bar{т}\bar{и} \rightarrow з\bar{б}и\bar{т}\bar{и} (се) \rightarrow з\bar{б}и\bar{в}\bar{а}т\bar{и} (се) \rightarrow з\bar{б}и\bar{в}\bar{а}ње$. С друге стране, сасвим другачији творбени образац повезује чланове творбеног ланца глагола $\bar{г}о\bar{в}о\bar{р}\bar{и}т\bar{и}$. Наводимо га зато што се члан ланца саговорник тумачи баш онако како су неки аутори које смо навели на почетку овог рада тумачили *событие*. Дакле, саговорник јесте *са-* + *говорник*, али *событие* није *со-* + *бытие*. У питању су различити обрасци.

Граматице и други приручници треба да олакшају сналажење у сложеној творбеној мрежи.

Библиографија

- Виноградов, В. В. 1999. *История слов*. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
- Грицкат, И. 2020: „Префикс с(а)- уз глаголе у српском језику”, *Кружови Ирене Грицкајћ*, уредник Рајна Драгићевић, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 319–327.
- Драгићевић, Р. 2010. *Лексиколоџија српског језика*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике.
- Клајн, И. 2002. *Творба речи у савременом српском језику*, први део: Слагање и префиксација, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик, Матица српска.
- Копривица, Ч. 2020: „Событие: к филологическо-философскому прояснению”, *Научный результат*. Социальные и гуманитарные исследования, Т. 6, № 2, 4–20.
- Пипер и др. (у штампани): Предраг Пипер, Иван Клајн, Рајна Драгићевић, *Нормативна грамаџика српског језика*, четврто издање, Нови Сад: Матица српска.
- Heidegger, M. 1927. *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1927.

Извори:

- Даль: Владимир И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, I–IV, Москва: Общество любителей российской словесности, 1863–1866.
- Ожегов и Шведова: С. И. Ожегов и Н. Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, 2-е издание, Москва: РАН, Институт русского языка, Российский фонд культуры, 1995.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–21, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959– .
- Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- СДР1: *Семантичко-деривациони речник*, свеска 1: *Човек – делови њела*, редакторке: Даринка Гортан Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков, Нови Сад: Филозофски факултет, 2003.
- СДР 2: *Семантичко-деривациони речник*, свеска 2: *Човек – унутрашњи органи и њихова, њихофизиолошка стања и радње, њихофизичке особине, сродство*, редакторке: Даринка Гортан Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић, Нови Сад: Филозофски факултет, 2006.
- Ушаков: *Толковый словарь русского языка*, I–IV, под ред. Д. Н. Ушакова, Москва: Государственный институт „Советская энциклопедия”, 1934–1940.

Райна ДРАГИЧЕВИЧ

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ СЛОВООБРАТЕЛНОЙ МОТИВАЦИИ

Р е з ю м е

Поводом для данного исследования является ошибка в интерпретации словообразовательной мотивации русского существительного *событие*, сделанная некоторыми философами, и даже лингвистами, при интерпретации происхождения этого существительного. Исходя из этой проблемы, в статье обсуждается важность систематического подхода к словообразованию. При интерпретации мотивации не следует рассматривать производное слово которое анализируется изолированно, но следует иметь в виду словообразовательные паттерны, которые основаны на словообразовательных отношениях внутри всего деривационного гнезда.

Ключевые слова: словообразовательная мотивация, словообразование, деривационное гнездо, сербский язык, славянские языки.

